

ULUSLARARASI ANDLAŞMALAR HUKUKUNDA DEĞİŞİM, İSTİKRAR ve DEĞİŞİM YOLUYLA İSTİKRAR: *REBUS SIC STANTIBUS*

*Change, Stability and Stability by Change in the Law of Treaties:
Rebus Sic Stantibus*

Ceren Zeynep PİRİM*

Özet

Uluslararası andlaşmaların taraflar nezdinde bağlayıcı olduğunu ve iyi niyetle ifa edilmeleri gerektiğini ifade eden *pacta sunt servanda* ilkesinin temel amacı, her devletin zamanında ortaya koyduğu iradenin arkasında durmasını sağlayarak devletlerarası ilişkilerde ve uluslararası hukuk düzeninde istikrarı sağlamak ve korumaktır. Bununla birlikte, bir andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşulların önemli ölçüde değişmesi halinde andlaşmanın tarafları arasındaki denge bozulabilecek, andlaşmanın konu ve amacı anlamsızlaşabilecek ve hatta ortadan kalkabilecektir. Bu çerçevede, *pacta sunt servanda* ilkesini hiçbir koşulda istisnası olmayan bir ilke olarak yorumlamak, uluslararası andlaşmalardan doğan yükümlülüklerinden çok farklı konjonktür ve koşullarda bile kurtulamayacağını düşünen devletleri ahdî ilişkiler içine girmemeye sevk edebilecek ve uluslararası ilişkilerde istikrarsızlığa yol açabilecektir.

İşte ahdî uluslararası hukukta istikrar ve değişim arasındaki denge, andlaşmaların, akdedilmelerine zemin hazırlayan koşullardan bağımsız düşünülemeyeceği anlayışı üzerine kurulu olan ve geleneksel olarak *rebus sic stantibus* olarak adlandırılan “koşullarda esaslı değişiklik” ilkesi aracılığıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. İlke, uluslararası andlaşmaların, yapıldıkları dönemdeki koşullarda taraflarca öngörülemez olan esaslı değişiklikler yaşanması durumunda sona erdirilebileceklerini veya tarafların bu andlaşmalardan çekilebileceklerini öngörmektedir.

Uluslararası andlaşmalar hukukunun yerleşik ilkelerinden biri olan *rebus sic stantibus*, bu alanın aynı zamanda en tartışmalı ilkelerinden biridir. Gerek ulusal gerek uluslararası yargı mercileri ilkeyi uygulamakta çoğu zaman tereddüt etmekte ve pozitif uluslararası hukukun bir parçası olduğu artık tartışma götürmüyorsa da ilkenin tam olarak ne anlama geldiğine ilişkin devletler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 62. maddesi ve uluslararası

➤ Bu makale Etik Kurul iznine tabi değildir/This article is not subject to Ethics Committee permission.

➤ Makale Geliş Tarihi/Article Received Date: 18.01.2022

➤ Yayın Kurulu Kabul Tarihi/Editorial Board Acceptance Date: 16.06.2022

* Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, czpirim@gsu.edu.tr; zeyneppirim@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6680-6494>.

Yazar katkıları için Araş. Gör. Tayanç Tunca Molla’ya teşekkür eder.



içtihat ilkenin “uluslararası andlaşmaların taraflarının ortak beklentileri” temelinde uygulanması yönünde objektif bir anlayış benimsemekte, devlet uygulamaları ise “devletlerin yaşamsal menfaatleri” temelinde sübjektif bir yorumu kabul etmiş görülmektedir. Elinizdeki çalışma, *rebus sic stantibus* ilkesinin, bir yandan amacına hizmet edebilmesi, diğer yandan devletler tarafından keyfi bir biçimde kullanılmasının önüne geçilebilmesi için nasıl bir muhakeme yürütülerek ileri sürülmesi gerektiğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Andlaşmalar hukuku, *pacta sunt servanda*, *rebus sic stantibus*, koşullarda esaslı değişiklik, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi.

Abstract

The principle of *pacta sunt servanda*, according to which every treaty in force is binding upon the parties to it and must be performed in good faith aims at maintaining stability in international legal order. However, in cases where important change of circumstances occurs with regard to those existing at the time of the conclusion of a treaty, the balance between the parties may be disturbed and the aim and the purpose of the treaty may become meaningless. Therefore, if the principle of *pacta sunt servanda* is interpreted as containing no exception, States would be reluctant to establish contractual relationships that could not be terminated even in very different conditions and circumstances. This would certainly cause instability in international relations.

International law aims at establishing the balance between stability and change by the principle traditionally referred to as *rebus sic stantibus* which is based on the idea that treaties cannot be considered as being independent from the conditions that paved the way for their conclusion. According to this principle, in some cases where a fundamental change of circumstances which has occurred with regard to those existing at the time of the conclusion of a treaty, and which was not foreseen by the parties, these latter may terminate the treaty or withdraw from it.

Although being a settled principle of positive international law, the meaning of *rebus sic stantibus* generates intensive debate among States and national and international judicial instances. Article 62 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties and the international jurisprudence interpret the principle objectively in light of the “shared expectations” of the parties to international treaties. Whereas States seem to invoke the principle based on their subjective “vital interests”. This article discusses how the principle needs to be interpreted to achieve its aim without being discretionary used by States.

Keywords: Fundamental change of circumstances, law of treaties, *pacta sunt servanda*, *rebus sic stantibus*, Vienna Convention on the Law of Treaties

GİRİŞ

Uluslararası andlaşmaların taraflar nezdinde bağlayıcı olduğunu ve iyi niyetle ifa edilmeleri gerektiğini ifade eden ve 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin¹ 26. maddesinde yazılı hale getirilen *pacta sunt servanda* ilkesinin amacı, her devletin zamanında ortaya koyduğu iradenin

¹ Vienna Convention on the Law of Treaties (adopted 23 May 1969, entered into force 27 January 1980), 1155 UNTS 331 (VCLT).

arkasında durmasını sağlayarak devletlerarası ilişkilerde ve uluslararası hukuk düzeninde istikrarı sağlamak ve korumaktır. Bununla birlikte, andlaşmalar hukukunun temelini teşkil eden bu ilkeyi mutlak bir ilke olarak algılamanın ve andlaşmaların tarafları arasındaki hukukî ilişkilerin değişimine kapıyı sıkı sıkıya kapatmanın uluslararası ilişkilerde istikrarı sağlama amacına hizmet etmeyeceği de aşikârdır.

Şöyle ki; bir andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşulların önemli ölçüde değişmesi halinde andlaşmanın tarafları arasındaki denge bozulabilecek, andlaşmanın konu ve amacı anlamsızlaşabilecek, hatta ortadan kalkabilecektir.² Bu çerçevede, *pacta sunt servanda* ilkesini hiçbir koşulda istisnası olmayan bir ilke olarak yorumlamak, uluslararası andlaşmalardan doğan yükümlülüklerinden çok farklı konjonktür ve koşullarda bile kurtulamayacağını düşünen devletleri ahdî ilişkiler içine girmemeye sevk edebilecektir.³

İşte ahdî uluslararası hukukta istikrar ve değişim arasındaki denge, andlaşmaların, akdedilmelerine zemin hazırlayan koşullardan bağımsız düşünilemeyecekleri anlayışı üzerine kurulu olan ve *conventio omnis intellegitur clausula rebus sic stantibus* veya kısaca *rebus sic stantibus* olarak adlandırılan ilke aracılığıyla sağlanmaya çalışılmaktadır.⁴ *Rebus sic stantibus* ilkesi uluslararası andlaşmaları çevreleyen koşulların andlaşmaların uygulandığı fiilî düzeni oluşturduğundan hareketle, bu koşullarda değişiklikler yaşanmasının yeni bir düzenin ortaya çıktığı anlayışı üzerine kuruludur. Bu çerçevede, bir uluslararası andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşulların zaman içinde değişmesinin andlaşmanın akıbeti üzerindeki etkilerini düzenleyen ilke, yeni bir fiilî düzenin kurulduğu durumlarda âkit taraflardan geçmiş düzende üstlendikleri yükümlülükleri olduğu gibi devam ettirmelerini beklemenin mâkul olmayacağı⁵, hatta devletlerin kendilerini ebediyen bağlayacak yükümlülükler altına girmelerinin egemenlik kavramıyla ve devlet kurumunun doğasıyla bağdaşmayacağı fikrinin tezahürüdür.⁶

² Mark E Villiger, *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties* (Martinus Nijhoff Publishers 2009) 769.

³ Antonios Tzanakopoulos ve Sotirios-Ioannis Lekkas, 'Pacta sunt servanda versus Flexibility in the Suspension and Termination of Treaties' in Christian J Tams, Antonios Tzanakopoulos ve Andreas Zimmermann (ed), *Research Handbook on the Law of Treaties* (Edward Elgar 2014) 312, Oxford Legal Studies Research Paper No. 5/2014, < https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2362526 > Erişim Tarihi 2 Ekim 2021.

⁴ Ibid 1-2; Damla Akkaya, *Uluslararası Andlaşmalarda Şartların Esaslı Değişimi: Rebus Sic Stantibus İlkesi* (Seçkin 2021) 15-16.

⁵ Charles Cheney Hyde, *International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States* (1945): aktaran Oliver J Lissitzyn, 'Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)' (1967) 61(4) *American Journal of International Law* 895, 899.

⁶ John P Bullington, 'International Treaties and the Clause "Rebus Sic Stantibus"' (1927) *University of Pennsylvania Law Review* 153, 168.



Her kuşaktan uluslararası hukukçunun gündemini meşgul eden⁷ ve Latince “bu koşullarda” anlamına gelen *rebus sic stantibus* ilkesi, “en basit tanımıyla, bir uluslararası andlaşmanın, bazı koşulların varlığında, tamamen veya kısmen sona erdirilebileceğini ifade etmekte”⁸ ve köklerini, bütün akitlerin söz konusu ilkeyi içinde barındırdığını kabul eden Roma Hukuku’nda bulmaktadır.⁹ İlke sonraki dönemlerde Aquinalı Thomas tarafından zikredilmiş, düşünür, *Summa Theologica* adlı eserinde, bir andlaşmanın yapıldığı dönemde var olan ve andlaşmanın taraflarını veya konusunu etkileyen koşulların zaman içinde değişmesi durumunda andlaşmadan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmeyebileceğini ifade etmiştir.¹⁰

Kıt’a Avrupası hukuku altında şekillenen ilkenin uluslararası hukuka Gentili tarafından aktarıldığı bilinmektedir.¹¹ Gentili, *De Jure Belli Libri Tres* adlı eserinde, bir andlaşmanın yapıldığı andaki ortamın öngörülemez bir biçimde değişmesi halinde, tarafların andlaşmayı ifa etme yükümlülüğünden muaf tutulmaları gerektiğini belirtmiş ve *rebus sic stantibus* olarak adlandırılan bu ilkenin bütün uluslararası andlaşmalarda zımnen var olduğu anlayışını benimsemiştir.¹² İlke, Suarez tarafından da benzer bir yaklaşımla ele alınmıştır.¹³

Grotius da *rebus sic stantibus* ilkesinin varlığından bahsetmekte, andlaşmalar hukukunda uygulanabilir bir ilke olduğunu ifade etmekte ve bir andlaşmanın zaman içinde taraflar için fazla ağır ve külfetli hale gelmesi durumunda ifa edilmesinin beklenmesinin iyi niyet ilkesine aykırı düşeceğini belirtmektedir.¹⁴ Bununla birlikte, Grotius *rebus sic stantibus* ilkesine mesafeli yaklaşmakta ve ilkenin uygulanabilirliğini andlaşmaların yorumu başlığı

⁷ Sidik Suraputra, ‘Doctrine of *Rebus Sic Stantibus* and Law of International Treaty’ (2014) 11(4) Jurnal Hukum Internasional 462, 463; György Haraszti, ‘Treaties and the Fundamental Change of Circumstances’ (1975) 146 RCADI 1, 7; Heribert Franz Koeck, ‘The “Changed Circumstances” Clause After the United Nations Conference on the Law of Treaties (1968-1969)’ (1974) 4 Georgia Journal of International and Comparative Law 93.

⁸ William L Scheffler, ‘The Politicization and Death of *Rebus Sic Stantibus*’ (1974) 2(1) Syracuse Journal of International Law and Commerce 67.

⁹ Koeck (n 7) 94-95; Suraputra (n 7) 463-464. Bazı yazarlar *rebus sic stantibus* ilkesinin Roma Hukuku kaynaklı olduğu görüşünü, ilkenin bu dönemde sistematik bir biçimde değil, birbiriyle bağlantısı bulunmayan uyuşmazlıklarda münferit olarak uygulandığından hareketle reddetmekte, kavramın varlığını kilise hukukuna dayandırmaktadır. Bkz. Haraszti (n 7) 10; Akkaya (n 4) 27.

¹⁰ Bkz. Haraszti (n 7) 10; Villiger (n 2) 767.

¹¹ Villiger (n 2) 767; Thomas Giegerich, ‘Article 62 Fundamental Change of Circumstances’ in Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach, Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary (Springer 2012) 1067, 1071; Haraszti (n 7) 10.

¹² Alberico Gentili, *De Iure Belli Libri Tres*. A Translation of the Text, by John C. Rolfe, with an Introduction by Coleman Phillipson, and Indexes (Oceana Publications 1964) 365.

¹³ Thomas Pink (ed), *Selections from Three Works of Francisco Suárez* (Liberty Fund 2015) 974. Bkz. Haraszti (n 7) 10; Akkaya (n 4) 28-29.

¹⁴ Bkz. Koeck (n 7) 95.

altında değerlendirmektedir.¹⁵ Grotius’a göre, ilke dar yorumlanmalı ve âkit taraflar, vermiş oldukları sözleri mümkün olduğunca yerine getirmelidir.¹⁶

Grotius’un takipçilerinden Pufendorf’un da benzer bir anlayış benimsediği ve *rebus sic stantibus* ilkesini andlaşmaların yorumu başlığı altında incelediği görülmektedir. Pufendorf’a göre, ilkenin “verilen sözlerin koşullar devam ettiği müddetçe geçerli olacakları” yönünde zımnî bir koşulu içinde barındırdığı görüşü genel olarak reddedilmelidir; zira böyle bir koşul bu sözleri geçersiz kılacaktır.¹⁷ Bununla birlikte, bir uluslararası andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşulların değişmiş olması, “bu koşulların andlaşmanın yapılmasının temelini teşkil etmesi durumunda” andlaşmayı sona erdirmeye nedeni kabul edilmelidir.¹⁸

İlkeye mesafeli yaklaşan bu yorumun Grotius sonrası pozitivist dönemde daha güçlü bir biçimde dile getirildiği ve bu dönemde ilkenin uygulanabilirliğinin dahi sorgulandığı bilinmektedir. Örneğin Bynkershoek’e göre, *rebus sic stantibus* “bir devletin sözünden dönmesinin paravanı”ndan başka bir şey değildir.¹⁹ Doğal hukuk ile pozitivizm arasında konumlanan Wolff bile koşulların değişmesini, andlaşmaların sona erdirilmeleri için bir gerekçe olarak ele almamaktadır.²⁰

Uluslararası hukukun klasik düşünürleri arasında ilkeyi en açık biçimde benimseyen düşünür Vattel olacaktır.²¹ Vattel’e göre, bir uluslararası andlaşma, yapıldığı dönemde var olan koşullar göz önüne alınarak ve bu koşullar nedeni ile akdedilmiş ise, koşulların değişmesi halinde sona erecektir.²² Vattel, *rebus sic stantibus* ilkesini öyle kesin bir dille formüle edecektir ki, Vattel sonrası dönemde andlaşmalar hukuku ile iştigal eden çoğu yazar ilke hakkında fikir beyan etmek durumunda kalacak,²³ 20. yüzyılın başında kaleme alınan çok sayıda eser ilkeyi zikredecek veya özel olarak inceleyecek ve *clausula rebus sic stantibus*un süresiz andlaşmaların içinde zımnen bulunduğu görüşü 20. yüzyıla

¹⁵ Hugo Grotius, *On the Law of War and Peace* (Batoche Books Kitchener 2001), Book 2, Chapter 16, 151-152, para XXV.

¹⁶ Bkz. Bullington (n 6) 154.

¹⁷ Samuel von Pufendorf, *Le droit de la nature et des gens, ou système général des principes les plus importants de la morale, de la jurisprudence, et de la politique* (La Veuve 1734), Livre V, Chapitre XII, para 20.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Cornelius van Bynkershoek, *Quaestionum Juris Publici Libri Duo*. Translation by Tenney Frank (Clarendon Press 1930) 190.

²⁰ Haraszti (n 7) 11. Bkz. Christian Wolff, *Jus Gentium Methodo Scientifica Pertractatum*. Translation by Joseph H. Drake (Clarendon Press 1934).

²¹ Haraszti (n 7) 11.

²² Emer de Vattel, *The Law of Nations Or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury* (Liberty Fund 2008), Book II, Chapter XVII, 429, para 296.

²³ Haraszti (n 7) 12.



kadar baskın görüş olacaktır.²⁴ Vattel sonrası dönemde devlet uygulamaları da *rebus sic stantibus*un geleneksel yorumu olarak adlandırılan bu yorum yönünde tecelli edecektir.²⁵

Bununla birlikte, ilke 20. yüzyılda farklı bir biçimde yorumlanmaya başlanacaktır. Şöyle ki; Milletler Cemiyeti Misakı ilkeyi açıkça düzenlemeyecek, 19. maddesinde üye devletlerin, zamanla uygulanamaz hale gelen uluslararası andlaşmaların akıbetini gözden geçirebileceklerini hükme bağlamakla yetinecektir.²⁶ Andlaşmaların zamanla uygulanamaz hale gelmesinden doğan uyuşmazlıklar için bu tür bir özel hüküm dahi ihtiva etmeyen Birleşmiş Milletler Şartı ise, 14. maddesinde, Genel Kurul'un "uluslar arasındaki dostça ilişkileri tehlikeye sokacak nitelikte gördüğü herhangi bir durumun, kökenine bakılmaksızın, barışçıl yollarla düzeltilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını tavsiye edebileceğini" öngörecektir ve bu maddenin, koşullarda yaşanan değişiklikler nedeni ile zamanla uygulanamaz hale gelen andlaşmaları da kapsadığı yorumu yapılacaktır.²⁷

Bu iki metni, *rebus sic stantibus* ilkesinin geleneksel yorumunun İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren ortadan kalktığı şeklinde okumakta fayda vardır.²⁸ Nitekim Uluslararası Hukuk Komisyonu bünyesinde ilkeye ilişkin yapılan tartışmalar, ilkenin 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesinde hükme bağlanmasına kadar uzanan süreç ve 62. maddenin ilkeyi düzenleme biçimi bu yorumu teyit etmektedir.

Şöyle ki; 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesi, temellerini andlaşmalar hukuku özel raportörlerinden Waldock'un 1963 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu'na sunduğu ikinci raporun taslak 22. maddesinde bulmaktadır.²⁹ Waldock, uluslararası hukukçuların görüş ayrılıklarından da hareketle, *rebus sic stantibus* ilkesinin dengeli ve dikkatli bir

²⁴ Villiger (n 2) 767; Bullington (n 6) 154; --- 'Article 28. Rebus Sic Stantibus' (1935) 29 American Journal of International Law, Supplement: Research in International Law 1096, 1097.

²⁵ 18 ve 19. yüzyıllarda devlet uygulamaları için bkz. Haraszti (n 7) 13-37.

²⁶ Giegerich bu hükmün andlaşmaların yapıldıkları dönemlerdeki koşullarda esaslı değişiklik yaşandığı haller için kabul edildiği kanaatindedir. Giegerich (n 11) 1072. Bir diğer görüş ise, andlaşmaların gözden geçirilmesine ilişkin olan 19. maddenin *rebus sic stantibus* ilkesi ile bir ilgisinin bulunmadığı yönündedir. Bkz. Haraszti (n 7) 78; Matthew Craven, 'What Happened to Unequal Treaties? The Continuities of Informal Empire' (2005) 74 Nordic Journal of International Law 335, 367-368. Milletler Cemiyeti Misakı'nın 19. maddesine ilişkin görüşler için bkz. Halis Ayhan, Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Şartların Esaslı Değişikliği İlkesi. *Rebus Sic Stantibus* İlkesi (Adalet 2018) 51-62.

²⁷ Giegerich (n 11) 1073.

²⁸ Benzer bir görüş için bkz. Suraputra (n 7) 476.

²⁹ İlke Waldock'un selefi Fitzmaurice tarafından 1957 yılında Komisyon'a sunulan ikinci raporda da yer almış ancak bu rapor (md. 21-23) ilkenin yalnızca süresiz uluslararası andlaşmalar için geçerli olduğu anlayışını benimsemiştir. Gerald Fitzmaurice, 'Second Report on the Law of Treaties', 2 ILC Yearbook (1957) 16, 32-33.

biçimde sınırlandırılarak formüle edilmesi gerektiği anlayışını benimsemiştir.³⁰ Raportöre göre ilkenin objektif bir hukuk kuralı olarak kaleme alınması, sübjektif ve istismara açık uygulamaların önüne geçecektir.³¹ Waldock'un bu yaklaşımla kaleme aldığı ve *rebus sic stantibus* başlığını taşıyan 22. madde önerisi Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1963 yılında kabul ettiği taslak maddeler metninin 44. maddesi haline gelecek ancak düzenleme basitleştirilerek, kısaltılarak ve *rebus sic stantibus* terimine yapılan atıf kaldırılarak kabul edilecektir.³²

Söz konusu taslak madde, 1969 yılında kabul edilecek Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesinde yer alan ve aşağıdaki satırlarda incelenecek olan hükmün bütün temel özelliklerini taşımaktadır.³³ Bununla birlikte, 1963 taslak metninin 44. maddesi Uluslararası Hukuk Komisyonu bünyesinde yaşanan tartışmaların ardından da birtakım değişikliklere uğrayacak, 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinin ilk fıkrası 1963 metninin aksine tersten kaleme alınacak³⁴ ve maddeye, esaslı değişiklik iddiasının andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşulların değişmesine neden olan tarafça ileri sürülemeyeceği ifadesi eklenecektir. Bu değişikliklerin amacı ilkenin istisnâî niteliğini vurgulamak ve uluslararası andlaşmaların taraflarınca istismar edilmesinin önüne geçilmesini sağlamaktır.³⁵

Kısacası, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesinde düzenlenen ve temelinde *rebus sic stantibus* ilkesinin bulunduğu kural çok sayıda hukukî ve siyâsî tartışmanın ardından nihâî halini almıştır. Kurala ilişkin tartışmalar söz konusu maddenin kabulü ile de son bulmamıştır. Günümüzde gerek ulusal gerek uluslararası yargı mercileri, varlığını kabul ettikleri ilkeyi uygulamakta çoğu zaman tereddüt etmekte ve pozitif uluslararası hukukun bir

³⁰ Giegerich (n 11) 1073.

³¹ Villiger (n 2) 768; Julian Kulaga, 'A Renaissance of the Doctrine of Rebus Sic Stantibus?' (2020) 69 ICLQ 477, 478.

³² Report of the International Law Commission covering the work of its fifteenth session, 6 May-12 July 1963, with annexes, Doc. A/5509, 2 ILC Yearbook (1963) 187, 207.

³³ Giegerich (n 11) 1074.

³⁴ 1963 metninin 44. maddesinin ilk fıkrası şu şekilde kaleme alınmıştır: "Bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan koşullarda meydana gelen bir değişiklik bir andlaşmanın sona erdirilmesi veya bir andlaşmadan çekilme gerekçesi olarak yalnızca bu maddede öngörülen koşullar altında ileri sürülebilir". Hüküm 1966 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından kabul edilen ve 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesinin zeminini teşkil eden nihâî metnin 59. maddesinde şu şekilde düzenlenecektir: "Bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan koşullarda meydana gelen ve taraflarca öngörülemeyen esaslı bir değişikliğe, aşağıdaki koşullar yerine gelmedikçe, andlaşmayı sona erdirmeye veya andlaşmadan çekilme gerekçesi olarak başvurulamaz [...]". Reports of the International Law Commission on the second part of its seventeenth session and on its eighteenth session, Doc. A/6309/Rev.1, 2 ILC Yearbook (1966) 169, 184.

³⁵ Giegerich (n 11) 1075-1076; Suraputra (n 7) 464.



parçası olduğu artık tartışma götürmüyorsa da ilkenin tam olarak ne anlama geldiğine ilişkin devletler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.³⁶

Şöyle ki; 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesi ve uluslararası içtihat, ilkenin “uluslararası andlaşmanın konu ve amacı ve tarafların ortak beklentileri” temelinde uygulanması yönünde objektif bir anlayış benimsemekte (I), devlet uygulamaları ise “yaşamsal menfaatler” temelinde sübjektif bir yorumu kabul etmiş görünmektedir (II). Elinizdeki çalışma, *rebus sic stantibus* ilkesinin, bir yandan amacına hizmet edebilmesi, diğer yandan devletler tarafından keyfi bir biçimde kullanılmasının önüne geçilebilmesi için nasıl bir muhakeme yürütülerek ileri sürülmesi gerektiğini tartışmaktadır.

I. VİYANA ANDLAŞMALAR HUKUKU SÖZLEŞMESİ'NİN VE ULUSLARARASI İÇTİHADIN TERCİHİ: *REBUS SIC STANTIBUS* İLKESİNİN “ANDLAŞMANIN KONUSU VE AMACI” VE “TARAFLARIN ORTAK BEKLENTİLERİ” ÜZERİNE KURULU YORUMU

A. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Altında *Rebus Sic Stantibus*

1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesi şu şekilde kaleme alınmıştır:

“1. Bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan koşullarda meydana gelen ve taraflarca öngörülme-yen esaslı bir değişikliğe, aşağıdaki koşullar yerine gelmedikçe, andlaşmayı sona erdirmeye veya andlaşmadan çekilme için bir gerekçe olarak başvurulamaz:

a- bu koşulların mevcudiyeti, tarafların andlaşma ile bağlanma rızalarının esaslı bir temelini teşkil etmedikçe; ve

b- değişiklik andlaşmaya göre hala icra edilecek yükümlülüklerin kapsamını köklü bir şekilde değiştirme etkisini haiz olmadıkça.

2. Koşullarda meydana gelen esaslı bir değişikliğe bir andlaşmayı sona erdirmek veya ondan çekilmek için bir gerekçe olarak şu hallerde başvurulamaz.

a- andlaşma bir sınırı tesis ediyor ise; veya

b- esaslı değişiklik ona başvuran tarafın ya andlaşmadan doğan bir yükümlülüğünü ihlâl etmesinin ya da andlaşmanın diğer herhangi bir tarafına karşı herhangi bir milletlerarası yükümlülüğünü ihlâl etmesinin neticesi ise.

3. Yukarıdaki fıkralara göre bir taraf esaslı bir koşul değişikliğine bir andlaşmayı sona erdirmeye veya ondan çekilme gerekçesi olarak başvurabiliyorsa, değişikliğe, andlaşmayı askıya almanın bir gerekçesi olarak da başvurabilir.”

³⁶ Giegerich (n 11) 1071; Bullington (n 6) 154.

1. İlkenin Hukukî Niteliği

Yukarıdaki satırlarda kısaca açıklanmaya çalışıldığı üzere, çok sayıda tartışmanın ardından nihâî halini alan madde günümüzde 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin en temel hükümlerinden biri addedilmekte³⁷ ve maddede düzenlenen ilkenin, zaman zaman başka adlarla anılıyor olsa da, pek çok devletin ulusal özel hukuk kuralları arasında yer aldığı ve dolayısıyla Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinin 1. fıkrası bağlamında bir hukuk genel ilkesi olduğu dile getirilmektedir.³⁸

Bunun yanı sıra, uluslararası hukuk doktrininde günümüze kadar yürütülen tartışmalar, devlet uygulamaları ve Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin kabulüne giden süreçte devlet temsilcilerinin takındığı tutum ilkenin uluslararası hukukun yerleşik ilkelerinden biri olduğunu teyit etmekte³⁹ ve teamül hukukunun bir parçasını teşkil ettiğini göstermektedir.⁴⁰ Şöyle ki; 62. maddenin kaleme alınmaya çalışıldığı 1960'lı yıllara kadar *rebus sic stantibus* ilkesinin bir teamül kuralı olup olmadığı hakkında görüş birliği bulunmasa da,⁴¹ ilkenin uluslararası hukuk altındaki niteliği zaman içinde netleşmiş, örneğin Uluslararası Adalet Divanı, *Bahkçılık* ve *Gabçikovo-Nagymaros* kararlarında, 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinin “bir uluslararası andlaşmanın sona erdirilmesi veya uygulamasının durdurulmasına ilişkin teamül kurallarını bir çok yönden yazılı hale getirdiğini” ifade etmiştir.⁴²

1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinde düzenlenen ilkenin hakkaniyet ve adalet ilkeleri ile sıkı bir ilişkisinin bulunduğu da altının çizilmesi gerekir. Şöyle ki; bir uluslararası andlaşmanın taraflar arasında tesis ettiği bağın tek taraflı olarak kesilemeyeceği mantığı üzerine kurulu olan *pacta sunt servanda* ilkesinin, bu bağın belli koşullarda tek taraflı olarak koparılabilirliği anlayışını içinde barındıran *rebus sic stantibus* ilkesi ile aynı hukuk düzeninin

³⁷ Giegerich (n 11) 1068.

³⁸ Ibid 1102; Koeck (n 7) 101; --- ‘Article 28. Rebus Sic Stantibus’ (n 24) 1111.

³⁹ Koeck (n 7) 100; J W Garner, ‘The Doctrine of Rebus Sic Stantibus and the Termination of Treaties’ (1927) 21(3) American Journal of International Law 509, 511; Hüseyin Pazarcı, “Ege Adalarının Lozan ve Paris Andlaşmalarıyla Saptanan Askerden Arındırılmış Statüsü Değişmiş Midir?” (1988) 43(3) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 207.

⁴⁰ Haraszti (n 7) 46; Giegerich (n 11) 1101; Villiger (n 2) 780.

⁴¹ Giegerich (n 11) 1101.

⁴² *Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom v. Iceland)*, *Jurisdiction of the Court, Judgment*, ICJ Reports 1973, p. 3, para 36; *Case Concerning the Gabçikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*, *Judgment*, ICJ Reports 1997, p. 7, para 46. Bazı uluslararası hukukçular, maddede düzenlenen ilkenin *jus cogens* nitelikli bir teamül kuralı olup olmadığı sorusunu da gündeme getirmişlerdir. Bkz. Haraszti (n 7) 57 vd. Soruya günümüzde olumsuz yanıt verilmektedir. Villiger (n 2) 771. Radiokovich gibi bazı yazarlar ise ilkenin, devletler tarafından öngörülmemiş olsaydı ve teamül hukukunun bir parçası olmasaydı dahi bir doğal hukuk ilkesi olarak uygulanacağını ifade etmektedir. Miloche M Radoikovich, *La révision des traités et le Pacte de la Société des Nations* (Pedone 1930) 107.



parçalarını teşkil etmeleri, “andlaşmaların istikrarı” ve “hakkaniyet ve adalet ilkeleri” arasında bir denge kurulması ihtiyacının sonucudur.⁴³ Zira, yukarıdaki satırlarda kaleme alındığı üzere, *pacta sunt servanda* ilkesinin uluslararası hukukta çok katı bir biçimde uygulanması kimi zaman hakkaniyete uymayan sonuçlar doğurabilecektir. Ayrıca, bir uluslararası andlaşmadan doğan yükümlülüklerinin zaman içinde ve beklenmedik bir biçimde üstlenilmesi zor yükümlülükler haline geldiğini düşünen devletler, 62. maddede öngörülen imkâna sahip kılınmazlarsa, çareyi hukuk dışında arayabilecek, andlaşmayı ihlâl etmeyi tercih edebilecek ve böylece hem andlaşmaların istikrarını hem de bazı durumlarda uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye atabileceklerdir.⁴⁴

1969 Sözleşmesi’nin 62. maddesinde düzenlenen kural hakkaniyet ilkesinin olduğu kadar iyi niyet ilkesinin de bir yansımasıdır; ki Sözleşme’nin 45. maddesinin 62. maddeye yaptığı gönderme bu tespiti teyit eder niteliktedir.⁴⁵ Şöyle ki; 45. madde uyarınca, bir andlaşmanın tarafları, 62. maddeyi yani andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda esaslı değişiklik yaşandığı gerekçesi ile andlaşmayı sona erdirmeye veya andlaşmadan çekilme hakları bulunduğunu bazı hallerde ileri sürmeyeceklerdir. Bu haller, tarafların söz konusu değişiklikleri öğrendikten sonra andlaşmanın yürürlükte olduğunu veya yürürlükte kalmaya devam ettiğini açıkça kabul ettikleri haller ve davranışları sebebiyle andlaşmanın yürürlükte tutulmasına zımnen rıza gösterdikleri hallerdir. Görüldüğü üzere, iyi niyet ilkesi andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda esaslı değişiklik iddiasının sınırı addedilmekte, bu iddianın iyi niyetle bağdaşmayacağı hallerde ileri sürülemeyeceği kabul edilmektedir.⁴⁶ 62. maddenin 2. fıkrasının (b) bendi de maddede düzenlenen kuralın iyi niyet ilkesi ile olan ilişkisini gözler önüne sermekte ve bir âkit tarafın esaslı değişiklik iddiasında bulunabilmesi için bu değişikliğin söz konusu tarafın kendi uluslararası yükümlülüklerini ihlâl etmesinden kaynaklanmamış olması gerektiğini hükme bağlamaktadır.

Koşullarda esaslı değişiklik ilkesinin hakkaniyet ve iyi niyet ilkeleri ile olan ilişkisine Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından da dikkat çekildiği görülmektedir. Komisyon, “andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan esaslı bir değişikliğin, bazı koşullarda, âkit bir tarafça andlaşmayı sona erdirmeye gerekçesi olarak ileri sürülebileceği yönündeki kuralın hakkaniyet ve adalet temelleri üzerine kurulu objektif bir hukuk kuralı” olarak ele alınması

⁴³ Suraputra (n 7) 468; Koeck (n 7) 101; Giegerich (n 11) 1068-1069.

⁴⁴ Giegerich (n 11) 1069-1070.

⁴⁵ Villiger (n 2) 769.

⁴⁶ Bu çerçevede, andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda esaslı değişiklikler meydana geldiği iddiasının taraflarca mâkul bir süre içinde ileri sürülmesi gerekmektedir. Villiger (n 2) 777.

gerektiğinin altını çizmektedir.⁴⁷ Böylece, uluslararası andlaşmalar uluslararası hukukun gözetimi altında, “kontrollü bir biçimde” sona erdirilebilecek veya askıya alınabilecek ve *pacta sunt servanda* ilkesi ve uluslararası hukuk düzeni daha az zarar görecektir.⁴⁸

İşte 1969 Sözleşmesi’nin 62. maddesi tüm bu gerekçeler ile gerçekçi bir bakış açısı ile kaleme alınmıştır: madde taraflara andlaşmayı doğrudan sona erdirmeye veya andlaşmadan doğrudan çekilme hakkı vermemekte, bu yönde bir iddiada bulunabilmelerine zemin hazırlamakla yetinmektedir.⁴⁹

Yine aynı gerekçeler ile, andlaşmaların yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan esaslı değişiklik ilkesinin bütün andlaşmaların içinde zımnen bulunduğu anlayışı 62. maddede benimsenmemiş, bu yönde bir anlayışın sübjektif yorumlara ve ilkenin istismarına yol açabileceği düşünülmüştür.⁵⁰ Şöyle ki; *conventio omnis intellegitur clausula rebus sic stantibus*, klasik anlamda, bütün uluslararası andlaşmaların, bunu açıkça düzenlemeseler bile, dolayısıyla zımnen, yapıldıkları dönemin koşulları değişmediği müddetçe yürürlükte kalacağı anlayışı üzerine kuruludur.⁵¹ Ve temellerini Aquinalı Thomas’da bulan bu *rebus sic stantibus* anlayışı tarafların niyetleri üzerine kurulu bir ilkedir.⁵² Halbuki, Uluslararası Hukuk Komisyonu koşullarda esaslı değişiklik ilkesini doğal hukukun izlerini taşıyan geleneksel yorumundan uzak durarak ele almış ve ilkeyi salt hukukî bir kurgu olarak algılamıştır.⁵³ 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 62. maddesi andlaşmanın taraflarının sübjektif beklentileri üzerine kurulmamış, ilke objektif bir hukuk kuralı olarak düzenlenmiş ve maddede *rebus sic stantibus* tâbiri kullanılmamıştır.⁵⁴ Komisyon nezdinde, uluslararası hukuk düzeninin can damarını teşkil eden *pacta sunt servanda* ilkesine istisna teşkil eden 62.

⁴⁷ Draft articles on the Law of Treaties with Commentaries, United Nations Conference on the Law of Treaties Official Records (1971), UN Doc. A/CONF. 39/11/Add.2, 7-94, 78, para 6.

⁴⁸ Giegerich (n 11) 1070.

⁴⁹ Haraszti (n 7) 79; Villiger (n 2) 776; Suraputra (n 7) 467; Pazarcı (n 39) 208; Giegerich (n 11) 1069 ve 1099-1100.

⁵⁰ Draft articles on the Law of Treaties with Commentaries (n 47) 78, par. 7. Bu hususa bkz. Lissitzyn, ‘Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)’ (n 5) 913; Lissitzyn, ‘Stability and Change: Unilateral Denunciation or Suspension of Treaties by Reason of Changed Circumstances’ (1967) American Society of International Law, Proceedings 61, Fourth Session 186, 190-191.

⁵¹ Dionysios P Flambouras, ‘The Doctrines of Impossibility of Performance and Clausula Rebus Sic Stantibus in the 1980 Convention on Contracts for the International Sale of Goods and the Principles of European Contract Law-A Comparative Analysis’ (2001) 13(2) Pace International Law Review 261, 278; Garner (n 39) 509.

⁵² Haraszti (n 7) 8-9 ve 46; Villiger (n 2) 766-767; Koeck (n 7) 95.

⁵³ Koeck (n 7) 96; Lissitzyn, ‘Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)’ (n 5) 913.

⁵⁴ Giegerich (n 11) 1069.

maddenin sübjektif yorumlarla istismar edilmeye müsaade edecek biçimde düzenlenmesi ve uluslararası andlaşmaların tek taraflı olarak kolayca sona erdirilebilmelerine olanak tanınması uluslararası hukuk düzeni için ciddi bir tehlike oluşturacaktır.

Kısacası, 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinin ilkeyi tarafların niyetleri üzerine değil, ortak beklentileri üzerine kurmuş olması maddede *rebus sic stantibus* ilkesinin geleneksel yorumunun kabul edilmediğini göstermektedir.⁵⁵ Bu çerçevede, 62. madde *rebus sic stantibus* ilkesinin içinde saklı olan anlayışı uluslararası hukukun objektif kurallarından birine dönüştürmekte ve uluslararası andlaşmaların taraflarının sarîh veya zımnî niyetlerinden bağımsız olarak uygulanan bir kural tesis etmektedir.⁵⁶

Nitekim, çok geniş ve biraz muğlak olan *rebus sic stantibus* ilkesinin aksine, 62. madde ilkenin uygulanabilmesinin koşullarını ayrıntılı bir biçimde düzenlemekte⁵⁷ ve böylece ilkenin tarafların sübjektif beklentileri temelinde yorumlanmamasını hedeflemektedir.⁵⁸

2. İlkenin İleri Sürülebilmesinin Koşulları

1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesi, düzenlediği ilkenin ileri sürülebilmesi için beş kümülatif koşul aramaktadır.

İlkenin ileri sürülebilmesi için ilk olarak uluslararası andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda değişiklik meydana gelmiş olması gerekmektedir. Buradaki “koşullar”, tarafların saik, beklenti veya davranışlarını ifade eden sübjektif koşullar değil, taraflardan bağımsız objektif koşullardır.⁵⁹ Dolayısıyla, devletlerin ulusal hukuk düzenlerinde veya siyâsî tutumlarında yaşanan değişikliklerinin (*changes of policy in domestic realm*) veya yaşamsal telâkki ettikleri menfaatlerin (*vital interests*) bu maddenin temeline yerleştirilemeyeceği, bu gibi gerekçeler ile 62. maddenin ileri sürülemeyeceği kabul edilmektedir.⁶⁰

62. madde, ikinci olarak, bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan koşullarda meydana gelen ve taraflarca öngörülme-yen esaslı bir

⁵⁵ Lissitzyn, ‘Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)’ (n 5) 913-914 ve 917. Bunun yanı sıra, geleneksel *rebus sic stantibus* ilkesi yalnızca süresiz uluslararası andlaşmalara uygulanmaktayken, 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesi bu yönde bir koşul öngörmektedir. Villiger (n 2) 770; --- ‘Article 28. Rebus Sic Stantibus’ (n 24) 1101.

⁵⁶ Haraszti (n 7) 46-49; Lissitzyn, ‘Stability and Change: Unilateral Denunciation or Suspension of Treaties by Reason of Changed Circumstances’ (n 50) 190.

⁵⁷ Koeck (n 7) 102.

⁵⁸ Giegerich (n 11) 1078-1079.

⁵⁹ Ibid 1080. Bununla birlikte ve 1969 Sözleşmesi'nin 63 ve 73. maddeleri uyarınca, bir silâhlı çatışmanın ortaya çıkması, bir halefiyet vak'asının yaşanması ve diplomatik ve konsüler ilişkilerin kesilmesi 62. maddenin ileri sürülebilmesi için aranan ‘andlaşmaların yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan değişikliklerden’ kabul edilmemektedir.

⁶⁰ Kulaga (n 31) 492-494; Villiger (n 2) 773.

değişikliğe andlaşmayı sona erdirme veya andlaşmadan çekilme gerekçesi olarak başvurulabilmesi için söz konusu “koşulların mevcudiyetinin tarafların andlaşma ile bağlanma rızalarının esaslı bir temelini teşkil etmesi gerektiğini” öngörmektedir. Madde, “esaslı değişiklik”ten ne anlaşılması gerektiğini açıklamamaktadır. Bununla birlikte, uluslararası hukuk doktrini, andlaşmanın yapıldığı dönemde mevcut olan bazı koşulların ortadan kalkmış olmasını, gerçekleşmesi gereken bir olayın gerçekleşmemiş olmasını veya tam tersine beklenmedik bir olayın yaşanmasını bu kapsamda değerlendirmektedir.⁶¹

62. maddenin ileri sürülebilmesi için aranan üçüncü koşul, andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan esaslı değişikliğin taraflarca öngörülmemiş olması koşuludur. Zira, taraflarca öngörülmüş değişikliklerin andlaşmanın sona erdirilmesi veya andlaşmadan çekilme gerekçesi olarak ileri sürülebilmesi *venire contra factum proprium* teşkil edecek, devletler birbirleri nezdinde yarattıkları güvene aykırı davranmış olacaklardır.⁶²

Ardından, esaslı değişikliğin, tarafların andlaşmaya taraf olma rızasına temel teşkil eden yani tarafların andlaşmaya taraf olmalarında belirleyici olan koşullarda yaşanmış olması gerekmektedir. Bu koşullardan kasıt, tarafların andlaşmayı akdederken sahip oldukları sübjektif saikler değil,⁶³ eğer öngörülmüş olsalardı tarafların ilgili andlaşmadan doğan yükümlülükleri üstlenmeyecekleri sonucunu doğuracak olan objektif durumlardır.⁶⁴ Dolayısıyla, 62. madde yalnızca yeni ve andlaşmanın yapıldığı dönemde öngörülmemiş alelâde birtakım koşulların ortaya çıkmış olması üzerine kurulu değildir. Maddenin öngördüğü ilkenin temelinde andlaşmanın üzerine kurulu olduğu zeminin ortadan kalkmış olması bulunmaktadır.⁶⁵ Bir koşulun devletlerin andlaşmaya taraf olmalarında belirleyici olup olmadığının tespiti ise andlaşmaların yorumuna ilişkin kuralların devreye girmesini gerektirecektir. Bu noktada, uluslararası hukuk doktrini tarafların andlaşmaya taraf olmalarında belirleyici olan ve değişikliğe uğrayan koşulların andlaşmanın konu ve amacı ile ne kadar ilişkili olduğu üzerinden yorum yapılması gerektiğinin altını çizmektedir.⁶⁶

62. maddenin ileri sürülebilmesi için aranan beşinci ve son koşul, andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan değişikliğin andlaşmaya göre hâlâ ifa edilmesi gereken yükümlülüklerin kapsamını “köklü” bir şekilde değiştirme etkisini haiz olması koşuludur.⁶⁷ Bu koşul, andlaşmadan doğan

⁶¹ Villiger (n 2) 771.

⁶² Ibid 773.

⁶³ Akkaya (n 4) 164.

⁶⁴ Villiger (n 2) 774; Pazarcı (n 39) 208.

⁶⁵ James Leslie Brierly, *The Law of Nations: An Introduction to the International Law of Peace* (Clarendon Press 1963) 336-337, 388.

⁶⁶ Bkz. Giegerich (n 11) 1087-1088.

⁶⁷ Bkz. ibid 1088-1089.



yükümlülüklerin ifasının taraflardan herhangi biri açısından andlaşmanın yapıldığı döneme nazaran daha ağır hale gelmesini ifade etmektedir.⁶⁸ Bu çerçevede, andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan değişiklik, andlaşmanın konu ve amacının gerçekleştirilmesini önemli ölçüde engelleyebilecek nitelikte olmalıdır.⁶⁹

62. maddede öngörülen tüm bu koşullar bir uluslararası andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda esaslı değişiklik yaşanması durumunda bu değişikliğin taraflarca andlaşmadan doğan yükümlülüklerden kurtulma gerekçesi olarak yalnızca istisnâî durumlarda ileri sürülebileceğini göstermektedir.⁷⁰ Maddenin, öngördüğü kuralı formüle etme biçimi de bu tespiti teyit eder niteliktedir.⁷¹ Şöyle ki; 62. maddenin ilk fıkrası uyarınca, bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan koşullarda meydana gelen ve taraflarca öngörülmeyen esaslı bir değişiklik, kural olarak ve bazı koşullar yerine gelmedikçe, andlaşmayı sona erdirmeye veya andlaşmadan çekilme için gerekçe teşkil etmeyecektir. Daha açık bir ifade ile, madde tersten kaleme alınmıştır ve bu tercih maddede öngörülen imkânın istisnâî niteliğinin vurgulanmasını amaçlamaktadır.⁷²

Dolayısıyla, bir andlaşmanın taraflar arasında tesis ettiği menfaat-külfet dengesini zaman içinde değiştiren her değişiklik 62. maddenin ileri sürülebilmesi için yeterli değildir; söz konusu değişikliğin, andlaşmadan doğan yükümlülüklerin ifasını taraflar için açık bir biçimde adaletsiz, ağır ve zor bir hale getirmiş olması gerekmektedir.⁷³ Bu çerçevede, 62. madde dar yorumlanması gereken bir madde olarak karşımıza çıkmakta ve ispat külfetini andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda esaslı değişiklik yaşandığı iddiasını ileri süren tarafa yüklemektedir.⁷⁴

Son olarak, 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinin taraflara andlaşmayı sona erdirmeye, askıya alma ve andlaşmadan çekilme hakkı verdiğinin, andlaşmanın değiştirilmesi hakkı vermediğinin belirtilmesi gerekmektedir.⁷⁵

Tüm bu tespitler, 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinin, düzenlediği ilkeyi tarafların subjektif menfaatleri üzerine değil ortak ve mâkul beklentileri üzerine kurduğunu ve andlaşmanın konu ve amacı odaklı bir yaklaşım benimsediğini

⁶⁸ *Fisheries Jurisdiction Case* (n 42) para 43.

⁶⁹ Villiger (n 2) 774.

⁷⁰ Giegerich (n 11) 1078; Lissitzyn, 'Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)' (n 5) 914.

⁷¹ Koeck (n 7) 103-104.

⁷² Tzanakopoulos ve Lekkas (n 3) 7; *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project* (n 42) 65, para 104.

⁷³ Garner (n 39) 513.

⁷⁴ Giegerich (n 11) 1078; Villiger (n 2) 770.

⁷⁵ Andlaşmanın sona erdirilmesi ve askıya alınmasında izlenecek usûl için bkz. Akkaya (n 4) 135-143.

göstermektedir. İlke Uluslararası Adalet Divanı tarafından da benzer temeller ışığında ele alınmakta, Divan koşullarda esaslı değişiklik ilkesini objektif bir hukuk kuralı olarak yorumlamakta ve uygulamaktadır.

B. Uluslararası İçtihat

Rebus sic stantibus ilkesi Uluslararası Adalet Divanı'nın selefi Uluslararası Daimî Adalet Divanı önünde iki farklı uyuşmazlıkta ileri sürülmüş ancak Daimî Adalet Divanı bu iki uyuşmazlıkta ilke hakkında etraflıca değerlendirme yapmamayı tercih etmiştir.

Söz konusu uyuşmazlıklardan ilki Birleşik Krallık ve Fransa arasında yaşanan *Tunus ve Fas Vatandaşlık Kararnameleri* uyuşmazlığıdır.⁷⁶ Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından danışma görüşü vermesi talebiyle Divan'a götürülen uyuşmazlık Fransa'nın Tunus ve Fas'ta doğan kişilerin, ebeveynlerinden herhangi birinin de bu ülkelerde doğmuş olması koşulu ile, Fransız vatandaşı sayılacakları yönünde kararname kabul etmesine ve böylece söz konusu ülkelerde ikamet eden bazı İngiliz vatandaşlarının zorunlu olarak Fransız vatandaşlığına alınmasına ve askerlik yükümlülüklerinin doğmasına ilişkindir. Birleşik Krallık, Fransa'nın koruması altına giren Tunus ve Fas'ta 1921 yılında çıkarılan vatandaşlık kararnamelerinin İngiliz vatandaşlarını bağlamayacağını, zira Birleşik Krallık'ın Tunus ve Fas ile 1856 ve 1875 yıllarında kapitülasyon andlaşmaları akdettiğini ileri sürmüştür.⁷⁷ Fransa ise İngiltere'nin temel aldığı kapitülasyon andlaşmalarının *rebus sic stantibus* ilkesi uyarınca sona erdiğini, zira ülke üzerinde tesis edilen Fransız hukuk düzeninin söz konusu kapitülasyonların varlık sebebini ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. Fransa'ya göre, Fransız koruması altına giren bu ülkeler üzerindeki vatandaşlık meseleleri ülke üzerinde egemenlik yetkisi kullanan Fransız Devleti'nin ulusal yetki alanı içindedir.⁷⁸

Divan 1923 yılında verdiği danışma görüşünde, somut olaydaki uyuşmazlığa ilişkin temel sorunun “vatandaşlık meselelerinin devletin ulusal yetki alanına girip girmediği” sorunu olduğunu ifade etmiş ve buradan hareketle, Fransa tarafından ileri sürülen *rebus sic stantibus* iddiasını değerlendirmeye gerek görmemiştir. Divan'ın, danışma görüşünde *rebus sic stantibus* iddiasına ilişkin yaptığı tek yorum, bir andlaşmanın bu iddia temelinde sona erip ermediği meselesinin ulusal yetki alanı dışında, uluslararası hukuka ilişkin bir mesele olduğu yönündeki yorumudur.⁷⁹

⁷⁶ *Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*, PCIJ Advisory Opinion No. 4, 7 February 1923, Series B.

⁷⁷ Ibid 28-29.

⁷⁸ Ibid 29.

⁷⁹ Bkz. Haraszti (n 7) 38-39; --- ‘Article 28. *Rebus Sic Stantibus*’ (n 24) 1114-1115; Akkaya (n 4) 46.



Rebus sic stantibus iddiasının Uluslararası Daimî Adalet Divanı önünde ileri sürüldüğü diğer uyuşmazlık *Yukarı Savoy ve Gex Serbest Bölgeleri* uyuşmazlığıdır.⁸⁰ Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Fransa ve İsviçre arasında ortaya çıkan uyuşmazlık, Napolyon Savaşları sonrasında akdedilen ve taraflar arasında gümrükten muaf bölgeler tesis eden uluslararası andlaşmaların yürürlükte olup olmadığına ilişkindir. Fransa, Versailles Barış Andlaşması'nın "Savoy'da tesis edilen gümrükten muaf bölgeler için öngörülen hükümlerin günün koşullarına uygun olmadığını ve tarafların bu hükümlerin ilga edildiğini tespit etmelerini öngören" 435. maddesine⁸¹ ve gümrükten muaf bölgeler tesis eden andlaşmaların akdedildiği 1800'lü yıllardan beri koşulların değiştiği gerekçesine dayanmış ancak Divan İsviçre'nin Versailles Barış Andlaşması'na taraf olmadığı gerekçesi ile Fransa'nın iddiasını reddetmiştir.

Divan, 1923 tarihli danışma görüşünde olduğu gibi, 1932 tarihli bu kararında da *rebus sic stantibus* iddiasını ayrıntılı bir biçimde değerlendirmemiş⁸² ve gümrükten muaf bölgeler tesis eden andlaşmaların akdedildiği tarihten bu yana yaşanan değişikliklerin andlaşmaların akdedildiği tarihte mevcut bulunan koşulların tamamı üzerinde etkisi olmadığını ifade etmekle yetinmiştir.⁸³ Başka bir ifade ile, Divan, kararında *rebus sic stantibus* ilkesini uygulamamış, ilkenin uluslararası hukuk altındaki yeri ve niteliği hakkında yorum yapmamış ve Fransa ve İsviçre arasındaki uyuşmazlık hakkındaki hükmünü andlaşmaların yorumuna ilişkin kuralları uygulayarak vermiştir.⁸⁴ Bununla birlikte, Divan *rebus sic stantibus* kavramını ilkesel olarak reddetmemiş, yalnızca, somut olayda andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan değişikliklerin esaslı olmadığını ifade etmiştir.⁸⁵

Daimî Adalet Divanı'nın halefi Uluslararası Adalet Divanı'nın, önüne gelen uyuşmazlıklarda konu hakkında yapacağı değerlendirmeler daha açık ve ayrıntılı olacak ve Uluslararası Adalet Divanı, temelinde *rebus sic stantibus* ilkesinin bulunduğu 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesini Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda madde üzerinde varılan uzlaşıya uygun olarak yorumlayacaktır.

Divan'ın Birleşik Krallık ve İzlanda arasında yaşanan balıkçılık bölgesi uyuşmazlığı vesilesi ile 1973 yılında verdiği *Balıkçılık* kararı bu tespiti

⁸⁰ *Case of the Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex*, PCIJ Judgment, 7 June 1932, Series A/B 46.

⁸¹ *Traité de Versailles 1919*, Reproduction integrale du texte officiel du traité, Librairie Militaire Berger-Levrault (1919).

⁸² Haraszi (n 7) 40; Suraputra (n 7) 474; Villiger (n 2) 768.

⁸³ *Case of the Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex* (n 80) 158.

⁸⁴ Suraputra (n 7) 474.

⁸⁵ Haraszi (n 7) 41.

teyit etmektedir.⁸⁶ Karara konu olan olay 1961 yılında akdedilen ve taraflar arasında 12 deniz mili genişliğinde bir balıkçılık bölgesi tesis eden uluslararası andlaşmanın bir süre sonra İzlanda tarafından geçersiz addedilmesine ve İzlanda'nın andlaşmada öngörülenin aksine 50 deniz mili genişliğinde bir balıkçılık bölgesi ilân etmesine ilişkindir. Balıkçılığın ülkesinin varlığı ve ekonomik gelişimi için yaşamsal olduğunu belirten İzlanda, bu eylemini, balıkçılık tekniklerinin zaman içinde gelişmesinin ülkesini çevreleyen sularda bulunan balık kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi imkânını artırdığı, yani 1961 tarihli andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşulları esaslı bir biçimde değiştirdiği gerekçesi ile temellendirmiştir.⁸⁷ Daha açık bir ifade ile, İzlanda 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesini İzlanda halkının "yaşamsal menfaatleri" ışığında yorumlamıştır.⁸⁸

62. maddenin teamül hukukunun bir parçasını teşkil ettiğinin altını çizen⁸⁹ ve maddede düzenlenen ilkenin objektif bir hukuk kuralı olduğunu kabul eden Divan,⁹⁰ İzlanda'nın ilkeyi yorumlama biçimini reddedecektir. Divan'a göre, bir uluslararası andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan değişikliğin söz konusu andlaşmanın sona erdirilme gerekçesi olarak ileri sürülebilmesi için, değişikliğin tarafların andlaşmadan doğan yükümlülüklerini radikal bir biçimde dönüştürmüş olması gerekmektedir.⁹¹ Başka bir ifade ile, değişiklik sonucunda, andlaşmadan doğan yükümlülüklerin taraflar nezdinde doğurduğu yük ciddi bir biçimde artmış ve bu yükümlülüklerin ifası tarafların başlangıçta öngördüğünden çok farklı bir şekle bürünmüş olmalıdır. Divan somut olayda

⁸⁶ *Fisheries Jurisdiction Case* (n 42).

⁸⁷ Ibid paras 35-37. 1960'lı yıllarda 12 mil genişliğinde bir balıkçılık bölgesi ilân etmek isteyen ve bu talebini 1961 Andlaşması'nda belirlenen yükümlülükler karşılığında Birleşik Krallık'a kabul ettiren İzlanda, andlaşmanın yapıldığı dönemden bu yana balıkçılık bölgelerinin genişliğine ilişkin hukukî kanaatin de değiştiğini ve bu bölgelerin genişliğinin 12 mil olabileceği yönündeki görüşün pek çok devlet tarafından benimsendiğini ileri sürmüştür. Başka bir ifade ile, İzlanda'ya göre ilgili hukuk kurallarında yaşanan değişiklik de andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullara ilişkin esaslı bir değişikliktir ve 1961 Andlaşması'nın varlık sebebini ortadan kaldırmaktadır. Divan, hukuk kurallarında yaşanan değişikliklerin bazı koşullarda uluslararası andlaşmaların sona erdirilmesinin gerekçesi olarak ileri sürülebileceğini ancak somut olayda bu gerekçenin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Zira Divan'a göre 1961 Andlaşması yalnızca İzlanda'nın 12 mil genişliğindeki balıkçılık bölgesi talebini tanımayı değil, aynı zamanda 12 milin ötesindeki balıkçılık haklarının taraflar arasında paylaşılması için zemin hazırlamayı da hedeflemektedir. Ibid paras 30-32. Bkz. Herbert W Briggs, 'Unilateral Denunciation of Treaties: The Vienna Convention and the International Court of Justice' (1974) 68(1) American Journal of International Law 51, 66; Giegerich (n 11) 1082-1083.

⁸⁸ Bkz. *Fisheries Jurisdiction Case* (n 42), para 37.

⁸⁹ Ibid para 36.

⁹⁰ Benzer bir görüş için bkz. Haraszti (n 7) 48.

⁹¹ *Fisheries Jurisdiction Case* (n 42), para 43.



bu koşulun gerçekleşmemiş olduğuna hükmetmiştir.⁹²

Divan'ın *Balıkçılık* kararında 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesine ilişkin yaptığı yorum, koşullarda esaslı değişiklik ilkesinin günümüz uluslararası içtihadında ne şekilde algılandığını çok açık bir biçimde ortaya koyacaktır. Şöyle ki; Divan'a göre, bir uluslararası andlaşmanın taraflarının varlığını veya gelişimini tehdit eden değişikliklerin andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan ve taraflara andlaşmayı sona erdirmeye hakkı tanıyan değişikliklerden addedilmesi *rebus sic stantibus* ilkesinin geleneksel yorumunun benimsenmesi anlamına gelecektir.⁹³ Oysa ilke günümüz uluslararası hukuku altında farklı yorumlanmaktadır; dolayısıyla Divan'a göre, balıkçılık tekniklerinde yaşanan gelişmelerin İzlanda'nın yaşamsal menfaatlerini tehlike altına sokmuş olması, taraflar arasında uluslararası andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşulların uğradığı esaslı bir değişiklik olarak değerlendirilmemelidir.⁹⁴ Kısacası, Divan 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinde düzenlenen ilkeyi uluslararası andlaşmanın taraflarının yaşamsal menfaatleri temelinde yorumlamayı reddetmekte, onun yerine andlaşmanın konu ve amacını ve tarafların ortak beklentilerini temel alan bir anlayış benimsemektedir.⁹⁵

Divan bu tutumunu 1997 tarihli *Gabčíkovo-Nagymaros* kararında da devam ettirecektir.⁹⁶ Karara konu olan ve Macaristan ve Slovakya arasında yaşanan uyuşmazlık, Macaristan'ın, Slovakya ile 1977 yılında akdedilen uluslararası andlaşmanın yapıldığı dönemdeki siyâsî ve ekonomik koşullarda yaşanan esaslı değişiklik iddiasına ilişkindir. Macaristan'a göre, söz konusu andlaşma, yapıldığı dönemde taraflar için önem arz eden sosyalist bütünleşmenin önemli bir aracı olmuştur; ancak andlaşmanın temellerinden birini teşkil eden bu bütünleşme anlayışından SSCB'nin parçalanması sonrasında vazgeçilmiş ve her iki devlet de piyasa ekonomisini benimsemiştir.⁹⁷ Bunun yanı sıra, andlaşmanın öngördüğü projenin ekonomik uygulanabilirliği zaman içinde azalmış, çevresel koşullar değişmiş ve uluslararası çevre hukuku devletler için yeni birtakım yükümlülükler öngörmeye başlamıştır.⁹⁸ Kısacası, Macaristan'a göre, 1977 andlaşması 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinde öngörülen ilke uyarınca sona ermiştir.

Divan, *Gabčíkovo-Nagymaros* kararında da andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda esaslı değişiklik yaşandığı iddiasını reddedecektir.

⁹² Ibid para 43.

⁹³ Ibid para 38.

⁹⁴ Ibid para 40.

⁹⁵ Kulaga (n 31) 480.

⁹⁶ *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project* (n 42).

⁹⁷ Ibid para 95.

⁹⁸ Ibid para 104.

Divan'a göre, uluslararası çevre hukuku alanında zaman içinde yaşanan değişiklikler tamamen öngörülemez nitelikte değildir.⁹⁹ Bunun yanı sıra, enerji üretimi, sel kontrolü ve seyrüseferin geliştirilmesi kaygılarıyla akdedilen 1977 andlaşmasının yapıldığı dönemden bu yana yaşanan siyâsî değişiklikler andlaşmanın konu ve amacına ve tarafların andlaşmaya taraf olma iradelerinin temeline ilişkin değildir ve tarafların andlaşmadan doğan yükümlülüklerini radikal bir biçimde dönüştürmemiştir.¹⁰⁰

II. REBUS SIC STANTIBUS İLKESİNİN “DEVLETLERİN YAŞAMSAL MENFAATLERİNİN KORUNMASI” ÜZERİNE KURULU YORUMU

Yukarıdaki satırlarda aktarılmaya çalışıldığı üzere, gerek Uluslararası Hukuk Komisyonu gerek Uluslararası Adalet Divanı bir andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşulların esaslı bir biçimde değiştiği gerekçesinin andlaşmayı sona erdirmeye veya andlaşmadan çekilme sebebi olarak ileri sürülebileceği ilkesini taraflardan birinin andlaşmanın ifası sırasında yaşadığı subjektif zorluklar veya sahip olduğu siyâsî ve ekonomik menfaatler temelinde değil, uluslararası andlaşmanın konu ve amacı ve tarafların tamamının ortak beklentileri ışığında yorumlamakta ve objektif kriterleri esas almaktadır. Bununla birlikte, ilkenin uygulanması zorunlu yargı merci kuralının bulunmadığı uluslararası hukukta her zaman kolay olmamakta ve ilke subjektif gerekçeler ile ileri sürülebilmektedir. Devletlerin, çoğu zaman, yaşamsal menfaatlerini ve ulusal hukuk düzenlerinde veya ulusal ve uluslararası politikalarında yaşanan önemli değişiklikleri gerekçe göstererek taraf oldukları andlaşmalardan doğan yükümlülüklerden kurtulmaya çalıştıkları görülmektedir.

Aslında yaşamsal menfaat kavramı ve devletlerin bu kavram temelinde uluslararası yükümlülüklerinden kurtulabileceği görüşü köklerini çok eski tarihlerde bulmaktadır. Örneğin Grotius'un *rebus sic stantibus* ilkesini bu bağlamda ele aldığı ve bir uluslararası andlaşmadan doğan yükümlülüklerin ifasının devlete büyük ölçüde zarar vereceği durumlarda andlaşmanın sona erdirilebileceğini savunduğu bilinmektedir.¹⁰¹

Andlaşmanın taraflarının tamamının ortak menfaat ve beklentileri yerine, taraflardan birinin kendini koruma hakkı üzerine kurulu olan bu yorum Vattel'in devlet anlayışında da mevcuttur. Düşünürü göre, bir devlet uluslararası ilişkilerini yalnızca kendi menfaatlerini temel alarak inşa etmeli ve bu devletin taraf olduğu uluslararası andlaşmalardan doğan uluslararası yükümlülükler söz konusu menfaatlere tâbi olarak yorumlanmalıdır.¹⁰² Bu anlayış devletlerin

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid. Bkz. Villiger (n 2) 772; Tzanakopoulos ve Lekkas (n 3) 7-8; Akkaya (n 4) 123-124.

¹⁰² Vattel (n 22) Book II, Chapter XII, 345, para 170. Bu hususta bkz. Haraszi (n 7) 50.



egemen olduklarının ve kendilerini koruma hakkına sahip olduklarının altını çizmekte ve bu çerçevede, bir uluslararası andlaşmanın bir devletin varlığını tehlikeye atma pahasına ifa edilemeyeceği görüşüne dayanmaktadır.¹⁰³

Devletin yaşamsal menfaatleri üzerine kurulu olan ve söz konusu menfaatleri devletin temel haklarının (*fundamental rights*) bir parçası kabul eden bu *rebus sic stantibus* anlayışının incelikleri 20. yüzyılın başlarında kaleme alınan eserlerde ortaya konulacaktır. Hill, Jellinek, Kaufmann, Oppenheim ve Woolsey gibi yazarlar tarafından formüle edilecek bu anlayış uyarınca, âkit devletler, taraf oldukları uluslararası andlaşmaları kendilerini veya yaşamsal gelişimlerini koruyabilmek amacı ile sona erdirebilecektir.

Örneğin Hill'e göre, *rebus sic stantibus* doktrini devletler tarafından bir uluslararası andlaşmanın akdedilmesi sırasında taraflarda mevcut olan irade üzerine kuruludur. Daha açık bir ifade ile, bir uluslararası andlaşmanın ifa edilebilmesi için andlaşmanın varlık sebebinin yani taraf iradelerinin var olmaya devam etmesi ve andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda yaşanan değişikliklerin bu iradeyi ortadan kaldırmamış olması gerekir. Bu çerçevede Hill, *rebus sic stantibus*un objektif bir uluslararası hukuk kuralı olmadığını, uluslararası andlaşmaların taraflarının iradeleri üzerine kurulu bir ilke olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁴

Benzer bir biçimde, Woolsey de *rebus sic stantibus* doktrininin tarafların yaşamsal menfaatleri söz konusu olduğunda devreye girebileceği kanaatindedir. Yazara göre, andlaşmanın temelini yani varlık sebebinin ortadan kalkması veya âkit devletlerden birinin gelişimini veya yaşamsal siyâsi veya ekonomik gereksinimlerini tehlikeye atacak bir gelişme yaşanmış olması bu kapsamda değerlendirilmelidir. Zira bu gibi durumlarda âkit devletin uluslararası andlaşmayı ifa etmesini beklemek devletin bağımsızlığı ve kendini koruma hakkı ile bağdaşmayacaktır.¹⁰⁵

Kısacası, *rebus sic stantibus* ilkesini devletlerin yaşamsal menfaatleri temelinde yorumlayan yaklaşım, doğal hukukun izlerini taşıyan ve Haraszti tarafından Makyavelist olarak nitelendirilen bir anlayışın uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır: bir uluslararası andlaşmanın işlevi taraflarının menfaatlerine hizmet etmek olduğuna göre, bu menfaatler sona erdiğinde andlaşma da sona erdirilebilmelidir.¹⁰⁶

¹⁰³ Bullington (n 6) 154.

¹⁰⁴ Chesney Hill, The Doctrine of "Rebus Sic Stantibus" in International Law (University of Missouri Studies 1934) 8-10, Aktaran: Lissitzyn, 'Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)' (n 5) 898.

¹⁰⁵ L H Woolsey, 'The Unilateral Termination of Treaties' (1926) 20(2) American Journal of International Law 346, 349-350.

¹⁰⁶ Ibid 51.

Yukarıdaki satırlarda ifade edildiği üzere, 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinde düzenlenen koşullarda esaslı değişiklik ilkesinin bu yorumu Uluslararası Hukuk Komisyonu ve Uluslararası Adalet Divanı tarafından açıkça reddedilmektedir. Bununla birlikte, ilkenin sadece uluslararası yargı kararlarına konu olan uyuşmazlıklarda değil, yargıya taşınmayan pek çok uyuşmazlıkta da devletler tarafından “yaşamsal menfaat” temelli bir yorum yapılarak ileri sürüldüğü görülmektedir.

Örneğin ABD-SSCB arasında 1972 yılında akdedilen Anti-Balistik Füze Andlaşması'nın¹⁰⁷ 2002 yılında ABD tarafından sona erdirilmesinin temelinde *rebus sic stantibus* ilkesinin geleneksel yorumunun da bulunduğu ifade edilmektedir. Şöyle ki; SSCB'nin parçalanmasından beş yıl sonra ABD, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Ukrayna'ya gönderdiği diplomatik notada andlaşmanın XV(2). maddesini ileri sürerek andlaşmadan çekilme hakkını kullandığını beyan etmiştir. İlgili madde âkit tarafların, andlaşmanın konusuna ilişkin olağanüstü gelişmeler yaşanması ve bu gelişmelerin tarafların üstün menfaatlerini tehlikeye atması durumunda andlaşmadan çekilme hakları bulunduğunu hükme bağlamaktadır. Nitekim ABD, 2001 yılında yaptığı çekilme beyanında ilgili maddeye dayanmış ve andlaşmanın akdedildiği tarihten bu yana çok sayıda devletin ve devlet dışı aktörün kitle imha silâhı edindiğini ve zaman içinde andlaşmanın konusuna ilişkin olağanüstü gelişmeler yaşandığını ileri sürmüştür.¹⁰⁸ Bu çerçevede Fitzmaurice ABD'nin, çekilme beyanında, andlaşmanın yapıldığı dönemden sonra ulusal güvenliğini etkileyen koşullarda esaslı değişiklikler yaşandığını ve Soğuk Savaş döneminde var olmayan yeni birtakım tehditlerle karşı karşıya kaldığını ifade ettiğinin altını çizmekte ve çekilme kararının hem andlaşmanın ilgili hükmüne hem de bağımsız bir “koşullarda esaslı değişiklik” iddiasına dayandırıldığını dile getirmektedir.¹⁰⁹

Kanaatimiz Anti-Balistik Füze Andlaşması'nın XV(2). maddesinin sarıh hükmü karşısında bu yorumun yerindeliliğinin tartışmalı olduğu yönündedir. Zira andlaşma taraflara subjektif temellere dayanan bir çekilme hakkını zaten tanımaktadır. Bununla birlikte, Anti-Balistik Füze Andlaşması'nın taraflara andlaşmadan çekilme hakkı tanıyan ilgili maddesinin 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinde düzenlenen ilkenin yaşamsal menfaat temelli varyantını düzenlediği de aşikârdır. Daha açık bir ifade ile, somut olayda, uluslararası

¹⁰⁷ Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, signed at Moscow on 26 May 1972, 944 UNTS 13.

¹⁰⁸ Statement by the White House Press Secretary Announcement of Withdrawal from the ABM Treaty, < <https://2001-2009.state.gov/t/ac/rls/fs/2001/6848.htm> > Erişim Tarihi 24 Aralık 2021.

¹⁰⁹ Malgosia Fitzmaurice, ‘Exceptional Circumstances and Treaty Commitments’ in Hollis (ed), The Oxford Guide to Treaties (Oxford University Press 2012) 595, 609.



andlaşma yaşamsal menfaat temelli bir *rebus sic stantibus* iddiası ile değil, yaşamsal menfaat temelli bir *rebus sic stantibus* anlayışını benimseyen bir andlaşma hükmü ışığında sona erdirilmiştir; ki söz konusu andlaşma hükmü, devletlerin, ulusal güvenlikleri söz konusu olduğunda taraf oldukları uluslararası andlaşmaları sona erdirmeye haklarının bulunduğu yönündeki yaklaşımlarının tezahürlerinden biridir.¹¹⁰

Benzer bir yaklaşıma Rusya'nın, ABD ile 2000 yılında imzaladığı Plütonyumun Yönetilmesi ve İmha Edilmesi Anlaşması'nı¹¹¹ 2016 yılında askıya alması örneğinde de rastlanmaktadır. Rusya, 2011 yılında yürürlüğe giren andlaşmayı askıya alma kararını ABD'nin Rusya'ya yönelik düşmanca adımları ile temellendirmiştir. Rusya nezdinde, ABD'nin Rusya'ya yönelik yaptırım kararları, Rus sınırında NATO'nun askerî altyapısının güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması çalışmaları ve Rus şehirlerinde yaşanan terör saldırıları Plütonyum Andlaşması'nın yapıldığı dönemde mevcut bulunan stratejik istikrara ilişkin koşullarda esaslı değişiklikler yaşandığını göstermektedir.¹¹²

Görüldüğü üzere, Rusya söz konusu andlaşmayı askıya alma kararını andlaşmadan bağımsız birtakım gerekçeler ile temellendirmiş ve bu tutum bazı uluslararası hukukçular tarafından 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinde düzenlenen koşullarda esaslı değişiklik ilkesinin “ulusal güvenlik menfaatleri” temelinde ileri sürülmesi olarak yorumlanmıştır. Örneğin Kulaga'ya göre, Rusya, andlaşmayı askıya alma kararını devletin temel haklarından birini teşkil eden “kendini koruma hakkı”na dayandırmıştır: Plütonyum Andlaşması'ndan doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda Rus Devleti'nin varlığı ve ulusal güvenliği tehlike altına girecektir.¹¹³ Yazar, ABD'nin Rusya'nın askıya alma kararının gerekçelerine itiraz etmediğinin de altını çizmekte ve dolayısıyla *rebus sic stantibus* doktrininin ulusal güvenlik menfaatleri temelinde yorumlanmasını kabul ettiğine vurgu yapmaktadır.¹¹⁴

Devletlerin, taraf oldukları andlaşmalardan doğan yükümlülüklerden ulusal hukuk düzenlerinde veya ulusal ve uluslararası politikalarında

¹¹⁰ Kulaga (n 31) 486.

¹¹¹ Agreement Concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation, signed at Moscow and Washington, 29 August 2000 and 1 September 2000, entered into force 13 July 2011.

¹¹² Draft law suspending the Russia-US Plutonium Management and Disposition Agreement submitted to the State Duma, 3 October 2016, < <http://en.kremlin.ru/acts/news/53009> > Erişim Tarihi 28 Aralık 2021; ‘Comment by Foreign Minister Sergey Lavrov on the publication of the presidential executive order to suspend the Russia-US plutonium management and disposition agreement’, 3 October 2016, < http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2485001 > Erişim Tarihi 28 Aralık 2021. Bkz. Kulaga (n 31) 486.

¹¹³ Kulaga (n 31) 486-487.

¹¹⁴ Ibid 487.

yaşanan önemli değişiklikleri gerekçe göstererek kurtulmaya çalıştıkları da vâkidir. Bu çerçevede, ekonomik ve siyâsî sistem değişiklikleri, yeni anayasal düzenlemelerin kabulü, hatta hükümet değişiklikleri bazı devletlerce zamanında taraf oldukları uluslararası andlaşmaların yapıldığı dönemdeki koşullarda esaslı değişiklik telâkki edilmektedir.

Örneğin Polonya 1970’li ve 1980’li yıllarda SSCB, Moğolistan Halk Cumhuriyeti, Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti, Kampuçya Halk Cumhuriyeti ve Küba ile akdettiği uluslararası andlaşmaları¹¹⁵ 1969 Sözleşmesi’nin 62. maddesini ileri sürerek 1999 yılında sona erdirmek istemiştir. Polonya söz konusu uluslararası andlaşmaların sosyalist ekonomik modelinin yürütülmesine ilişkin olduğunun altını çizmiş ve Polonya’da 1990 sonrasında yaşanan sosyo-ekonomik sistem değişikliğinin ve özellikle 1997 yılında kabul edilen yeni Anayasa’nın andlaşmaların yapıldığı dönemdeki koşulların esaslı bir biçimde değiştiğini gösterdiğini ileri sürmüştür.¹¹⁶ Diğer âkit devletler Polonya’nın iddiasına itiraz etmemişler ve andlaşmaların sona ermesini kabul etmişlerdir.¹¹⁷

Benzer bir biçimde, 2010 yılında, Ekvador Anayasa Mahkemesi, Ekvador ve Şili arasındaki ikili yatırım andlaşmasının Ekvador’un kabul ettiği yeni Anayasa’ya aykırı olduğuna hükmetmiş,¹¹⁸ bu kararın ardından Ekvador Parlamentosu andlaşmayı feshetmiştir.¹¹⁹ Ekvador fesih kararını andlaşmanın öngördüğü sona erdirmeye dayandırmış ve Şili Ekvador’un fesih

¹¹⁵ Agreement between the Polish People’s Republic and the Union of Soviet Socialist Republics on Cultural and Scientific Cooperation of 14 December 1970; Agreement between the Government of the Polish People’s Republic and the Government of the Mongolian People’s Republic on Cultural and Scientific Cooperation of 18 February 1974; Agreement between the Government of the Polish People’s Republic and the Government of the Laotian People’s Democratic Republic on Cultural and Scientific Cooperation of 18 September 1979; Agreement between the Government of the Polish People’s Republic and the Government of the Kampuchean People’s Republic on Cultural and Scientific Cooperation of 6 August 1984; Agreement between the Government of the Polish People’s Republic and the Government of the Republic of Cuba on Cultural, Educational and Scientific Cooperation of 17 June 1987. Bkz. Kulaga (n 31) 480-481.

¹¹⁶ Karol Karski and Tomasz Kamiński, ‘Effective Application of the Rule on Fundamental Change of Circumstances to Treaties Contravening the 1997 Polish Constitution’ (2015) 17 International Community Law Review 68, 88 vd.

¹¹⁷ Kulaga (n 31) 481.

¹¹⁸ Dictamen N.º 038-10-DTI-CC, Caso N.º 0010-TI, Corte Constitucional para el período de transición (11 November 2010) 23-6 < <https://portal.corteconstitucional.gob.ec/FichaRelatoria.aspx?numdocumento=038-10-DTI-CC> > aktaran: Kulaga (n 31) 483.

¹¹⁹ Asamblea Nacional de la República del Ecuador, ‘Resolución que aprueba la Denuncia del Convenio entre Ecuador y Chile para la Promoción y Protección Recíproca de Inversiones’ (3 May 2017) < <https://www.asambleanacional.gob.ec/sites/default/files/den-conv-ecu-chi-03-05-2017.pdf> > aktaran: Kulaga (n 31) 484.



talebine itiraz etmemiştir.¹²⁰ Bununla birlikte, bu örnek Ekvador Anayasa Mahkemesi'nin devletin yeni bir anayasal metin kabul etmiş olmasını ilgili andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda esaslı değişiklik telâkki etmesi ve andlaşmanın diğer tarafının bunu kabul etmesi bakımından ilgi çekicidir.

Kısacası, günümüz pozitif uluslararası hukuku *rebus sic stantibus* ilkesinin klasik yorumunu reddediyor olsa da bazı devlet uygulamaları, çoğu zaman zımnen, uluslararası hukukunun artık benimsemediği bu yorumu temel almaya devam etmektedir. Daha açık bir ifade ile, 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinin düzenlenme biçiminin ve uluslararası içtihadın andlaşmaların konu ve amacını ve tarafların ortak beklentilerini temel alan objektif bir anlayış benimsemesine rağmen, uygulamada devletlerin sübjektif gerekçelere, ulusal hukuk ve siyaset düzenlerinde yaşanan değişikliklere ve yaşamsal menfaat kavramına dayandıklarına şahit olunmaktadır. Ve bu yöndeki devlet uygulamaları ve ulusal mahkeme kararları, *rebus sic stantibus* ilkesinin klasik yorumunun geçmişte kalmadığını göstermektedir.¹²¹

SONUÇ

Rebus sic stantibus ilkesinin ileri sürülebilmesi için devletin yaşamsal bir menfaatinin bunu gerektiriyor olması gerektiğini savunan geleneksel anlayış yüksek bir eşik tesis ediyor ve ilkenin ileri sürülebilirliğini sınırlandırıyor görünmektedir. Nitekim Brierly'e göre, bir uluslararası andlaşmanın yapıldığı dönemdeki koşullarda bu nitelikte ve öngörülemez değişiklikler yaşanma ihtimali çok azdır.¹²² Bununla birlikte yukarıdaki satırlarda aktarılmaya çalışılan örnekler, uluslararası andlaşmalar hukukunun köklü ilkelerinden birini teşkil etmesine rağmen *rebus sic stantibus* ilkesinin devlet uygulamalarında hâlâ ihtilâf konusu olabildiğini ve ilkenin 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinde hükme bağlanan çağdaş yorumunun devletlerin tamamı tarafından benimsenmediğini göstermektedir. Bazı devletler ilkeyi uluslararası andlaşmanın tarafları arasındaki dengedeki değişimin hukuka yansımasının bir aracı olarak kullanmak yerine siyâsî bir baskı yöntemi olarak kullanmakta¹²³ ve sübjektif olarak külfet haline geldiğini düşündükleri uluslararası andlaşmalardan kurtulmanın bir aracı olarak görmektedir.¹²⁴

Bu yaklaşım, bir uluslararası andlaşmanın sona erdirilmesinin siyaset teorisinden bağımsız düşünülemeyeceği gerçeğinin de bir sonucudur.¹²⁵

¹²⁰ Presidential Decree No. 1403 of 16 May 2017, Registro Oficial, Suplemento N° 2, Lunes 29 de mayo de 2017, 18-9, aktaran: Kulaga (n 31) 484.

¹²¹ Kulaga (n 31) 484.

¹²² James Leslie Brierly, 'Some Considerations on the Obsolescence of Treaties' (1925) 11 Transactions of the Grotius Society 11, 17.

¹²³ Koeck (n 7) 115.

¹²⁴ Lissitzyn, 'Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)' (n 5) 895.

¹²⁵ Bullington (n 6) 155.

Waldock'un ifade ettiği gibi, her ne kadar *rebus sic stantibus* doktrini günümüzde objektif bir hukuk kuralı şeklinde düzenlenmiş olsa da bu kuralın, andlaşmanın taraflarının niyetlerinden tamamen bağımsız bir biçimde uygulanabilmesi mümkün ve gerçekçi gözükmemektedir.¹²⁶

Diğer taraftan, âkit devletlerden birinin yaşamsal menfaatlerinin sübjektif temellerde tespit edilmesi üzerine kurulu olan anlayış ilkeyi devletler tarafından istismar edilmeye açık hale getirmektedir.¹²⁷ Hatta bir devletin sübjektif bir biçimde belirlediği yaşamsal menfaatleri gereği, taraf olduğu bir uluslararası andlaşmayı sona erdirmesinin veya andlaşmadan çekilmesinin mümkün kılınması, uluslararası andlaşmaların bağlayıcı niteliğinin ve *pacta sunt servanda* ilkesinin inkâr edilmesi anlamına gelmekte¹²⁸ ve uluslararası istikrarı tehlikeye atma riskini içinde barındırmaktadır.

Elbette ki genel olarak uluslararası hukuk ve özel olarak uluslararası andlaşmalar hukuku, uluslararası ilişkilerde yaşanabilecek değişimlere kapıyı sıkı sıkıya kapamamalıdır. Lissitzyn'in ifadeleri ile istikrar ve değişim her zaman karşıt anlamlı kavramlar değillerdir; bazen istikrar değişim yoluyla sağlanır.¹²⁹ Bununla birlikte, temelinde *rebus sic stantibus* anlayışının bulunduğu bir uygulamayı kural, *pacta sunt servanda* ilkesini istisna haline getirmenin uluslararası hukukta istikrarı sağlamayacağı da aşıkârdır. Dolayısıyla, yapılması gereken uluslararası istikrar ve değişim arasında belli bir denge sağlanmasıdır; ki 1969 Sözleşmesi'nin 62. maddesinde düzenlenen ilkenin en önemli kaygısı da budur.¹³⁰

Kısacası, uluslararası andlaşmaların işlevinin tarafların ortak niyetlerini, birbirlerinden beklentilerini ve amaçlarını güvence altına almak olduğu ve bu işlevin uluslararası hukukun temelini teşkil eden *pacta sunt servanda* ilkesinin sağladığı istikrar içinde yerine getirilmeye çalışıldığı unutulmamalıdır.¹³¹ Bu çerçevede, bir uluslararası andlaşma âkit taraflardan birinin yaşamsal menfaatleri gibi sübjektif gerekçeler ile değil, tarafların tamamının ortak beklentilerini karşılamadığı gerekçesi ile, dolayısıyla zaman içinde yaşanan değişikliklerin andlaşmanın konu ve amacını etkilemiş olması durumunda sona erdirilebilmelidir.¹³²

Bir uluslararası andlaşmanın taraflarının birbirlerinden beklentilerinin ne olduğu ve yaşanan değişikliklerin andlaşmanın konu ve amacına ilişkin olup

¹²⁶ Humphrey Waldock, Second report on the Law of Treaties, 2 ILC Yearbook (1963) 36, 84.

¹²⁷ Kulaga (n 31) 491; Bullington (n 6) 166; Haraszti (n 7) 50-51.

¹²⁸ Kulaga (n 31) 487.

¹²⁹ Lissitzyn, 'Stability and Change: Unilateral Denunciation or Suspension of Treaties by Reason of Changed Circumstances' (n 50) 189.

¹³⁰ Ibid 187.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.



olmadığı ise andlaşmaların yorumuna ilişkin bir meseledir.¹³³ Dolayısıyla andlaşmanın uygulanmaya devam edilmesinin tarafların ortak beklentilerine aykırı olup olmadığı ve taraflardan biri için katlanılamaz bir külfet teşkil edip etmediği yorum yoluyla tespit edilmesi gereken bir hukukî sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁴

KAYNAKÇA

Doktrin

Akkaya D, Uluslararası Andlaşmalarda Şartların Esaslı Değişimi: *Rebus Sic Stantibus* İlkesi (Seçkin 2021).

Ayhan H, Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Şartların Esaslı Değişikliği İlkesi. *Rebus Sic Stantibus İlkesi* (Adalet 2018).

Brierly JL, ‘Some Considerations on the Obsolescence of Treaties’ (1925) 11 Transactions of the Grotius Society 11-20.

Brierly JL, The Law of Nations: An Introduction to the International Law of Peace (Clarendon Press 1963).

Briggs HW, ‘Unilateral Denunciation of Treaties: The Vienna Convention and the International Court of Justice’ (1974) 68(1) American Journal of International Law 51-68.

Bynkershoek CV, Quaestionum Juris Publici Libri Duo. Translation by Tenney Frank (Clarendon Press 1930).

Bullington JP, ‘International Treaties and the Clause “Rebus Sic Stantibus”’ (1927) University of Pennsylvania Law Review 153-177.

Craven M, ‘What Happened to Unequal Treaties? The Continuities of Informal Empire’ (2005) 74 Nordic Journal of International Law 335-382.

Fitzmaurice G, ‘Second Report on the Law of Treaties’, 2 ILC Yearbook (1957) 16.

Fitzmaurice M, ‘Exceptional Circumstances and Treaty Commitments’ in Hollis D B (ed), The Oxford Guide to Treaties (Oxford University Press 2012) 595-623.

Flambouras DP, ‘The Doctrines of Impossibility of Performance and Clausula Rebus Sic Stantibus in the 1980 Convention on Contracts for the International Sale of Goods and the Principles of European Contract Law-A Comparative Analysis’ (2001) 13(2) Pace International Law Review 261-293.

¹³³ Akkaya (n 4) 169.

¹³⁴ Lissitzyn, ‘Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)’ (n 5) 896 ve 898.

Garner JW, 'The Doctrine of Rebus Sic Stantibus and the Termination of Treaties' (1927) 21(3) American Journal of International Law 509-516.

Gentili A, *De Iure Belli Libri Tres*. A Translation of the Text, by John C. Rolfe, with an Introduction by Coleman Phillipson, and Indexes (Oceana Publications 1964).

Giegerich T, 'Article 62 Fundamental Change of Circumstances' in Dörr O and Schmalenbach K, *Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary* (Springer 2012) 1067-1104.

Grotius H, *On the Law of War and Peace* (Batoche Books Kitchener 2001).

Haraszi G, 'Treaties and the Fundamental Change of Circumstances' (1975) 146 RCADI 1-93.

Karski K and Kamiński T, 'Effective Application of the Rule on Fundamental Change of Circumstances to Treaties Contravening the 1997 Polish Constitution' (2015) 17 International Community Law Review 68-94.

Koeck HF, 'The "Changed Circumstances" Clause After the United Nations Conference on the Law of Treaties (1968-1969)' (1974) 4 Georgia Journal of International and Comparative Law 93-115.

Kulaga J, 'A Renaissance of the Doctrine of Rebus Sic Stantibus?' (2020) 69 ICLQ 477-497.

Lissitzyn OJ, 'Stability and Change: Unilateral Denunciation or Suspension of Treaties by Reason of Changed Circumstances' (1967) American Society of International Law, Proceedings 61, Fourth Session 186-192.

Lissitzyn OJ, 'Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)' (1967) 61(4) American Journal of International Law 895-922.

Neff SC (ed), *Hugo Grotius on the Law of War and Peace: Student Edition* (Cambridge University Press 2012).

Pazarcı H, "Ege Adalarının Lozan ve Paris Andlaşmalarıyla Saptanan Askerden Arındırılmış Statüsü Değişmiş Midir?" (1988) 43(3) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 207-220.

Pink T (ed), *Selections from Three Works of Francisco Suárez* (Liberty Fund 2015).

Pufendorf S, *Le droit de la nature et des gens, ou système général des principes les plus importants de la morale, de la jurisprudence, et de la politique* (La Veuve 1734).



Radoikovitch MM, La révision des traités et le Pacte de la Société des Nations (Pedone 1930).

Scheffler WL, 'The Politicization and Death or Rebus Sic Stantibus' (1974) 2(1) Syracuse Journal of International Law and Commerce 67-77.

Suraputra S, 'Doctrine of *Rebus Sic Stantibus* and Law of International Treaty' (2014) 11(4) Jurnal Hukum Internasional 462-482.

Tzanakopoulos A ve Lekkas S-I, 'Pacta sunt servanda versus Flexibility in the Suspension and Termination of Treaties' in Tams C J, Tzanakopoulos A ve Zimmerman A (ed), Research Handbook on the Law of Treaties (Edward Elgar 2014) 312-340, Oxford Legal Studies Research Paper No. 5/2014,

<https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2362526>Erişim Tarihi 2 Ekim 2021.

Vattel E de, The Law of Nations Or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury (Liberty Fund 2008).

Villiger ME., Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties (Martinus Nijhoff Publishers 2009).

Waldock H, Second report on the law of treaties, 2 ILC Yearbook (1963) 36.

Wehberg H, 'Pacta Sunt Servanda' (1959) 53(4) American Journal of International Law 775-786.

Wolff C, Jus Gentium Methodo Scientifica Pertractatum. Translation by Joseph H. Drake (Clarendon Press 1934).

Woolsey LH, 'The Unilateral Termination of Treaties' (1926) 20(2) American Journal of International Law 346-353.

--- 'Article 28. Rebus Sic Stantibus' (1935) 29 American Journal of International Law, Supplement: Research in International Law 1096-1126.

İçtihat

Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), Judgment, ICJ Reports 1997, p. 7.

Case of the Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex, PCIJ Judgment, 7 June 1932, Series A/B 46.

Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom v. Iceland), Jurisdiction of the Court, Judgment, ICJ Reports 1973, p. 3.

Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco, PCIJ Advisory Opinion No. 4, 7 February 1923, Series B.

Birleşmiş Milletler Metinleri ve Diğer Belgeler

Comment by Foreign Minister Sergey Lavrov on the publication of the presidential executive order to suspend the Russia-US plutonium management and disposition agreement, 3 October 2016, < http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2485001 > Erişim Tarihi 28 Aralık 2021.

Draft law suspending the Russia-US Plutonium Management and Disposition Agreement submitted to the State Duma, 3 October 2016, < <http://en.kremlin.ru/acts/news/53009> > Erişim Tarihi 28 Aralık 2021.

Draft articles on the Law of Treaties with Commentaries, United Nations Conference on the Law of Treaties Official Records (1971), UN Doc. A/CONF.39/11/Add.2, 7-94.

Report of the International Law Commission covering the work of its fifteenth session, 6 May-12 July 1963, with annexes, Doc. A/5509, 2 ILC Yearbook (1963) 187.

Reports of the International Law Commission on the second part of its seventeenth session and on its eighteenth session, Doc. A/6309/Rev.1, 2 ILC Yearbook (1966) 169.

Statement by the White House Press Secretary Announcement of Withdrawal from the ABM Treaty, <<https://2001-2009.state.gov/t/ac/rls/fs/2001/6848.htm>> Erişim Tarihi 24 Aralık 2021.

Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, signed at Moscow on 26 May 1972, 944 UNTS 13.

Traité de Versailles 1919, Reproduction integrale du texte officiel du traité, Librairie Militaire Berger-Levrault (1919).

Vienna Convention on the Law of Treaties (adopted 23 May 1969, entered into force 27 January 1980), 1155 UNTS 331.

